

КРАСИВА АКТУАЛНОСТ:
ФИЛОСОФЪТ В ТЪРСЕНЕ
НА НЕИЗГУБЕНИТЕ
ИСТИНИ

Лидия Денкова

300 години след раждането на Дьони Дидро имаме повод да говорим за него самия, за съчиненията му и за най-мащабния проект на Просвещението – *Енциклопедията*. Но и за нас самите, защото твърде много са знанията, мислите, теориите и дори жизнените факти, прескочили времето, които говорят ясно и ни засягат конкретно в неотменната практика за всички времена – *търсенето на истината*. „Може да се иска от мен да търся истината, но не и да я намеря“. Това е най-често цитираното твърдение на Дидро, което в съответстващ дух можем да прехвърлим към *нашето* търсене на истината за Дидро и по-общо за целия философски XVIII век. И онова, което XXI век – за който се шедира да бъде едно ново Просвещение – *вероятно* търси в „светлината на разума“ и историческото Просвещение, са неизгубените истини. Неизгубените истини, казано с езика на Дидро, са тези, които съществуват необходимо, независимо дали в даден момент ги съзираме, разбираме или пресъздаваме повече или по-малко ярко в светлосенки на фона или в категоричен рисунок.

Картината на света е Цялото, което единствено остава неизменно, „защото всичко се променя, всичко отминава, остава само цялото“, както се казва в *Сънят на Д'Аламбер*¹³. Но това цяло не е нито метафизично неизменното, отвъдната за битието идея образец, нито пък е цялото на физическия свят, а е тъкмо вътрешното динамично цяло на човешкото отношение към ставащото, към живота. Една идеална фигура, в която могат да се вписват постоянно пренареждащи се фигури, в която самият философ художник вписва себе си, защото е едновременно „музикант и инструмент“ и това музикално цяло долавя постоянно променливите *вибрации* на всичко съществуващо¹⁴. Философът не е просто този, който може да наблюдава в „капка вода историята на света“ и тази идея да му се струва „величествена и напълно съвместима с добросъвестната философия, изучаваща големите тела в малките“¹⁵. Добросъвестната философия според Дидро е напълно преводима към добросъвестната и талантива живопис и в този смисъл философът

¹³ Вж. Дидро. *Естетика и теория на изкуството*. С., Наука и изкуство, 1981, с. 78. Превод Катерина Киселова.

¹⁴ *Разговор между Д'Аламбер и Дидро*. – Пак там, с. 63–64.

¹⁵ *Сънят на Д'Аламбер*, пак там, с. 78.

е и художник. „Без идеята за цяло няма философия¹⁶“, тоест всичко опира до един първи принцип, макар той да няма онтологичен статут. Възможно е да си представим самите съчинения на Дидро, които четем днес, като жива картина и тя наистина е такава, предизвикваща вибрации за нашите чувства и ум, доколкото няма стабилно разграничение между строга научност и литературност или, просто казано, прочетеното трудно може да остави някого безразличен още и заради многообразието на темите и начините на тяхното поднасяне. В тази пъстра картина обаче животът, делото на самия Дидро никога не е само фон и ние действително трябва да си спомним *Племенникът на Рамо* или *Опит за живописца*, *За драматичната поезия* или *Парадокс за актьора*, за да разберем до каква степен, както той самият казва, са „странни мислите“ му за рисунъка. Дидро не е като големите ренесансови майстори Рафаело или Леонардо, които рисуват свои автопортрети или се поместват в общата композиция, заявявайки важността на личното присъствие и възприемане. Ако изобщо има портрет на философа като „такъв“, то той е всеки

¹⁶ Diderot. *De l'interprétation de la nature*. – In: *Oeuvres complètes*, DPV, t. XI, p. 35.

чувствителен и мислещ човек, прозрял единствената човешка истина: „Ако доловим добре твърдия, прост, спокоен, ясен и възвисен характер на философа, ще почувстваме колко е труден за обрисуване. Всеки миг той трябва да предизвиква усмивка на устните и сълзи в очите“¹⁷. Философът трябва да е задълбочен, естествен и правдив, да не отхвърля страстите, но да ги съчетава хармонично, да се вслушва постоянно във всички звуци (вибрации) на съществуващото, без да пренебрегва нищо; или подобно на художника да наблюдава внимателно живота на улиците и площадите, да осмисля не само собствения си теоретичен опит, но и възможно най-големия брой опити на всичко, до което се докосва, без да осъжда, без да се самоизтъква, без да привилегирова една или друга фигура на мисленето. Тази истина също е неизгубена и наистина красива – макар че, трябва да се съгласим с Дидро, това не само е „трудно за обрисуване“, но е и трудно за постигане. За съвременната философия *претенцията* за обективност си остава често само претенция, понеже трудно си представяме някого, който постоянно се опитва да сменя гледна точка

¹⁷ Вж. *За характера на философската драма*. – В: *За драматическата поезия*, пак там, с. 335.

поради причината, изтъкната от Дидро: всичко е в постоянно движение и „естественият философ“ трябва да се движи, да се променя в отговор на това движение. За съвременните философи като че ли остава валидно друго наблюдение: „Едно нещо е позата, друго нещо е действието. Всяка поза е фалшива и нищожна, всяко действие е красиво и правдиво“¹⁸. Повечето съвременни теории обаче са по-скоро позиции, отколкото пози (създаващи впечатлението за скулптурна неподвижност), тоест относително подвижни възгледи, оценностяващи субективизма и индивидуалността и затова предварително зададени от изходна концепция. Това е точно обратното на възгледа на Дидро за добрия актьор, който трябва да бъде максимално дистанциран от каквато и да е лична позиция, за да пресъздаде възможно най-вярно всичко, което безпристрастно, „обективистично“ наблюдава. И все пак философът не е актьор или е актьор само докато наблюдава и подражава на всички явления. Да бъде „всеки и никой“ едновременно за него е особено предизвикателство, защото безпристрастието не би трябвало да е безпринципност. Всъщност голямата задача на философа, както е казано във *Фи-*

¹⁸ Вж. *Опит за живописца*, пак там, с. 264.

лософските изследвания върху произхода и природата на красивото, е да се намерят основните принципи в търсенето на истината – след което всеки би могъл да изведе следствия и продължения. В този смисъл инициаторът на *Енциклопедията* – Дидро, сякаш има и особената мисия да опровергае и след това да изясни една стара римска поговорка: „Който е навсякъде, е никъде“. Енциклопедизмът не е бил, а и днес не би трябвало да се схваща само като количествено струпване: изискването за максимален обхват на знания и човешки практики не означава друго освен да се очертаят най-широките контури на картина, която следва да бъде качествено подредена и въздействащо пресъздадена. В това отношение Дидро никога не забравя *Монадологията* на Лайбниц и постановените от него принципи за подреждане на Голямото живо цяло. Всъщност идеята за Енциклопедия, най-големия свод на човешкия талант за знаене, хрумва на Дидро, докато превежда Лайбниц – а принципът е същият: „l'esquis et l'essentiel“, издиреното и същественото, въз основа на което нито картината е хаотична, нито разговорът на човека с неговия свят звучи като какофония. Освен това от *Монадологията* остава и голямото – може би най-трудно

разбираемото послание и у Лайбниц, и у Дидро – за фундаменталния превес на потенциалността, за „задрямалите неща“ в битието (и съответно истини), за „безкрайното число възхитителни подредби“, които карат „ума по-скоро да се чуди на хипотетичното траене на хаоса, отколкото на реалното раждане на Вселената“. *Философските мисли* на Дидро, продължили автора на диференциалното смятане и на *Метафизичния курс* с твърдението за вечното движение на материята и безкрайния набор от възможни комбинации, са най-ясното „завещание“ за актуалността на истината: съществува дори това, което не познаваме и не можем да предположим, нищо не се изчерпва с опита, защото комбинациите на реалните отношения са безброй, истините не могат да бъдат изгубени, могат само да бъдат забравени, пренебрегнати, подменени, засенчени. Хипотезата ни държи всъщност най-близо до истината. И ако добрият актьор трябва да умее да *подражава всичко*, дори илюзията и лъжата, философът трябва да умее да *види всичко, да чуе и да усети всичко* (сиреч е актьор, докато си служи със сетивността, с изострената до крайна степен чувствителност), но заедно с това трябва да изостри до крайност ума си, за да различи, първо,

лъжата от истината, второ, природата и човешката природа. Защото човекът се отнася както към света – природата, така и към себе си и другите хора и във второто отношение открива принципите на доброто и красивото, на морала и естествените за собствено човешката природа права. Ако след Аристотел Дидро твърди, че „единственият дълг на човека е да бъде щастлив“, то този дълг не се постига нито само с подражание на природата (природата е неутрална спрямо човешкото щастие), нито пък само със съобразяване с „човешката природа“, където по необходимост действат освен законите на животинското царство и тези на обществото, но при всички случаи нещо като типови или колективни условия на вида. За човешкото щастие е необходимо друго, още веднъж *собственото действие* на човека, каквото показват творците – художници, музиканти, философи и т.н. *Естествено право* на човека, искащ по „природа“ да бъде щастлив¹⁹, е да твори, да бъде създател. И затова трябва да му бъде гарантирана свободата да бъде и да реа-

¹⁹ В „Разговор на философа с жената на маршал Дьо...“ Дидро определя, че морално е това, което се основава на принципите на хуманността (римската *humanitas*), на хармонията на личните и обществените интереси.

лизира себе си, да рисува собствената си картина от избрана *перспектива*. Защото перспективата – нещо известно още от *Трактата за живописата на Леонардо* – е всъщност талантът за създаване на връзки и отношения между всичко от гледната точка на преживяващия това всичко, който на първо място определя *своята дистанция*, тоест собствената си гледна точка, своята индивидуалност. Човекът – това е неговата перспектива. Или за да бъде човекът човек, трябва да има свободата да се отнася към тези три сфери: към себе си, към другите, към света, в различна степен на собствено преценените за това комбинации и форми. Тази истина е красива и актуална, защото красивото – по дефиниция – се състои в реалните и забелязаните отношения. Естествено, колкото по-образован, свободен и просветен е човекът, толкова повече отношения *забелязва*, но и толкова повече отношения *със* света, другите и себе си *създава*. И в забелязването, и в създаването обаче може да има реално или илюзорно красиво. За да има съответствие между откритите реални красоти и реално пресъздадените, идеалният човек на Просвещението или дори този на днешното време не би трябвало да се държи много по-различно от художника

така, както са описани правилата на неговото действие в *Опита за живописиста*. На първо място той трябва да знае, че „природата не създава нищо неправилно“. Второ, всяка фигура има своя причина, рисунъкът дава само „формата на предметите“, докато цветът е този, „който им дава живот“ (днес бихме казали, че застиналата формализация не дава цялата истина, която прелива, живее в различни цветове и светлосенки, сиреч е многообразна). Трето, необходимо е винаги ясно различаване на възможно и вероятно, като е добре търсенето да се насочва към „реалната възможност“. И най-сетне, както казва Дидро, има два вида живопис: при първия, ако се гледа прекалено отблизо, ще се видят всички подробности и ще се изгуби цялото, докато при отдалечаването формите ще започнат да се очертават. Най-трудно е точно това „*определено разстояние*“, при което на природата се подражава до съвършенство – „отвъд това място не се вижда вече нищо, а отсам още по-малко“²⁰.

„Съвършеното подражание на природата“ не означава, че Дидро е натуралист, нито че просто

²⁰ Дидро. *Опит за живописиста*. – В: Естетика и теория на изкуството, цит. съч., с. 259–281.

възпроизвежда античното виждане за изкуството. Точно обратното, чрез гения (Дидро е автор на статията *Гений* в Енциклопедията) върхът на човешката природа започва да дава правила и се получава така в гениалните произведения на изкуството, че сякаш не човекът подражава на природата, а природата подражава на човека. Човекът е микрокосмос, но това не значи, че е умалено копие на големия Космос, а че притежава силите, потенциите на Космоса да се движи и произвежда вечно от себе си²¹. Потенциалността съществува актуално, в действителността, чрез безкрайно променяне и *преход на формите* помежду им. Може би подобно на Д'Аламбер съвременната философия продължава да вижда една своя неизгубена истина насън: „Изменете цялото и неизбежно ще промените и мен... това цяло постоянно само се променя... Всички същества се превръщат едно в друго... Но благодарение на паметта всяко остава същото“. Със сигурност днес остава и последното изразено съмнение в *Сънят*: „Има ли човек, който някога да е бил разбран?... И поради единствената причина, че ни-

²¹ Това е стара питагорейска идея: човекът е микрокосмос не защото е съставен от четирите елемента, а защото притежава потенциите на Космоса.

кой човек не прилича абсолютно на никой друг, ние никога не се разбираме напълно и никога не ни разбират точно. Винаги има нещо в повече или в по-малко: нашият разговор непрестанно или преминава предела на чувствителността, или не го достига²². Същото стоическо съмнение Дидро изразява и в своето последно произведение *Опит върху управленията на Клавдий и Нерон и върху правите и писанията на Сенека* от 1782 г.: умът има своите предразсъдъци; сетивата са несигурни, паметта има граници, въображението слаби проблясъци, средствата са несъвършени; явленията са безкрайни; причините скрити, формите – преходни. Срещу толкова пречки отвън и отвътре на хората, казва Дидро, остават само два лоста, за да движат света: бавният опит и ограниченият размисъл. И ако философията се е заела с размисъла, тя трябва „да мисли здраво, да се изразява ясно, лаконично²³, да размишлява навсякъде и постоянно върху едни принципи, да проявява еднаква любов към истината, добро-

²² Сънят на Д'Аламбер, пак там, с. 84, 101 – 119.

²³ Изискванията за яснота и лаконичност са изрично отбелязани за Енциклопедията, която се схваща като Тълковен речник и задължително анализира езиковите употреби на понятията.

то, красивото“²⁴. Скептицизмът не е повод за обезкуражаване. Защото, както Дидро отбелязва в програмната статия „Енциклопедия“ на *Енциклопедията*²⁵, всяко творчество е адресирано към бъдещите поколения: „Целта на Енциклопедията е да събере познанията, пръснати по цялата земя, да представи общата им система на хората, с които живеем, както и да я предаде на онези, които ще дойдат след нас“, а те, ставайки *по-образовани, да станат заедно с това по-добродетелни и щастливи*“. „Тези след нас“ сме всъщност ние. А Дидро визира и „тези след нас“.

Лидия Денкова

²⁴ Denis Diderot. *Essai sur les règnes de Claude et de Néron...*, Paris, 1979, p. 179. Освен това „философът няма право да бъде лош писател“, защото „само майсторите в изкуството могат да съдят добре“.

²⁵ В Енциклопедията има над 50 статии на Дидро – от „Абситенция“ до „Зенд-Авеста“, написани „в полза на здравия разум“. Заради мащабността на това просветителско дело Волтер сравнява Дидро с титана Атлас, който държи света на раменете си.